

Борис Канівець,
аспірант кафедри філософії
(науковий керівник: д. ф. н., проф. В. І. Ярошовець)

Багатоманітність можливих варіантів "виклику" і "відповіді" як основа альтернативності та багатоваріантності розвитку у філософії історії А. Тойнбі

Поняття "віклик" і "відповідь" займають одне з центральних місць у філософії історії А. Тойнбі. Без дії цих понять, на думку англійського мислителя, неможливий процес розвитку, як регресивний, так і прогресивний. Поза дією механізму "віклик" і "відповідь" - стан статичності, тобто відсутності будь-якого розвитку.

Розвиток розуміється англійським мислителем як рух і зміни, проте, на відміну від прогресистських теорій, - це не безперервний рух до вдосконалення, а циклічний рух від прогресу до регресу і навпаки. Здійснюється такий рух завдяки дії механізму "виклик" і "відповідь". До того ж шляхи, сам процес і кінцевий результат розвитку в різних суспільств може кардинально візнитись. Ця відмінність у розвитку суспільств, на думку англійського мислителя, є можливою завдяки багатоманітності варіантів "виклику" і "відповіді".

"Виклики" багатоманітні настільки, наскільки багатоманітний світ: хвороба є "викликом" для організму індивіда, смерть батьків є "викликом" для дітей, напад агресора є "виклик" для держави, тероризм, погіршення екологічного стану планети є "викликом" людству, усі природні, економічні, соціальні, культурні катаклізми є "викликами" для суспільства і так далі. На жаль, А. Тойнбі не розробив чіткої класифікації можливих варіантів "викликів". Але беручи до уваги деякі характеристики "виклику", можна зробити певну класифікацію "викликів". Це, у першу чергу, такі характеристики, як: сила дії "виклику", біологічно-соціальна сутність, місце з надходження. За силою дії "виклики" можна поділити на: "виклик" недостатньої сили, занадто сильний "виклик" і "виклик", сила якого дорівнює "оптимуму"; за біологічно-соціальною сутністю на: "виклик" природного, "виклик" соціального середовища, психологічний, психічний "виклик"; за місцем надходження на "виклик" зовнішнього і "виклик" внутрішнього оточення. Отже, така багатоманітність "викликів" веде до різноманітності варіантів розвитку. Так, занадто сильний "виклик" призводить до регресивного розвитку, "виклик" сила якого дорівнює "оптимуму" — прогресивного розвитку, а недостатньо сильний "виклик" може й узагалі не призвести до яких-небудь результатів. Якщо звернутися до місця надходження "виклику", то "виклик" зовнішнього оточення, наприклад, напад сусідньої держави, спровокує, у першу чергу, розвиток матеріальної сфери суспільного життя, а "виклик" внутрішнього оточення, наприклад, зміна панівної релігії, призведе до розвитку духовної сфери і так далі.

"Відповіді" також характеризуються багатоманітністю можливих варіантів. Багатоманітність "викликів" ставить питання про таку ж різноманітність "відповідей" на ці "виклики". Різні "виклики" потребують і відмінні "відповіді" на ці "виклики". До того ж, на один і той же "виклик" можуть бути дані абсолютно різні "відповіді", деякі "відповіді" можуть бути настільки унікальними, що вони будуть єдиними у своєму роді. Щодо класифікації "відповідей", то їх можна поділити за такими характеристиками, як: міра ефективності і адекватності обставинам, що склались унаслідок дії "виклику". Так, їх можна поділити на: неефективні й ефективні, адекватні й неадекватні, і "відповіді", здійсненні за допомогою "ривка". У такому контексті, як і у випадку з силою "виклику", неефективні і неадекватні "відповіді" призводять до регресивного розвитку, ефективні й адекватні "відповіді" - до прогресивного розвитку, а "відповіді, здійсненні за допомогою ривка" - спочатку до прогресивного, а згодом до регресивного розвитку. Тут важливою є постановка питання про унікальність "відповіді". На думку А. Тойнбі, саме від цього залежить і унікальність розвитку кожного окремого суспільства, держави, нації тощо, тобто культурогенез, націотворення і так далі. До того ж від унікальності "відповіді", на думку англійського мислителя, багато в чому залежить і її ефективність, що підтверджується багатьма історичними фактами.

Отже, така багатоманітність можливих варіантів "виклику" і "відповіді" дає суспільству можливість вибору одного або кількох варіантів, що надає кожному окремому суспільству унікальних рис; а історичний розвиток, у свою чергу, стає альтернативним та багатоваріантним, завдяки чому концепція "виклику" і "відповіді" А. Тойнбі стає предтечею формування нової наукової парадигми, зокрема синергетична теорія І. Пригожина й І. Стенгерс також спирається на принципи альтернативності та багатоваріантності розвитку.